

Mező Ferenc

A KÁOSZ geopolitikája

Államok nemzetek nélkül, nemzetek államok nélkül

„Afrika a jövő világpolitikája szempontjából talán éppoly fontos, mint amilyen a Balkán-félsziget volt az első világháború kitörése előtt.”

Robert D. Kaplan

„Az ember azzal van elfoglalva, hogy az európai állam civilizációját lerombolja, és mindezt a világ legostobább törvényének, a nyereség maximalizálásáról szólónak a nevében”

Pierre Bourdieu

Előfeltevés

Minden, ami Van a világban, az entrópia felé halad, ez nem Asimov Alapítvány trilógiából vett idézet, hanem az ÉLET törvénye. Ősi igazság, hogy minden rend mélyén káosz csirázik, és minden káosz mélyén rend leledzik. Vagyis vizsgálható, gondolkodási struktúrával leírható. Ezeket a törvényszerűségeket szeretnénk körbejárni, legalább a vektorát, irányultságát meghatározni. A világban a remény sugara láthatóan vékonyodik, valami elromlott, valamiért nem működnek a szabályozók és a közjőba vetett hit lejtőre került? A káosz felé sodródunk? Erre utal a cím is: a káosz geopolitikája.

A *Politikatudományi Szemlében* megjelent tanulmányomban – *Jelenetek a Kapitalizmus ideológiai válságából* (Mező 2007) – ezt már részben kifejtettem (megérezve a 2008-as válságot) a Fukuyama-könyvek, tanulmányok elemzésére reflektálva. Maga az említett szerző is *A Nagy szétbomlás* című könyvében kifejti, hogy semmi sem végleges, ami történelem, hanem sajnos minden korszak véget ér egyszer. Ez a nagy szétbomlás, ami már jó párszor megtörtént és még meg is fog. Ismétlődik, mint egy bejáratott recept! És egy kaotikus átmenet után jön az új korszak, valami más, mint volt. Mi fog kiemelkedni – talán némileg hasonlítani fog az előtte levő időszakra –, de sok mindenben teljesen MÁS lesz! Valószínűleg a fogalmak újraértelmeződnek, az addigi közmegegyezések megszűnnek, a régi összefüggések új értelmet nyernek. Tudom, tudom Spengler

MEZŐ FERENC (1967) PhD, habil, egyetemi docens (Debreceni Egyetem). Szakterülete: politikai földrajz, geopolitika, területfejlesztés, területi tervezés. Legutóbbi kötetei: *Régiótervezés és térségmenedzsment* (2018, jegyzet, EKE), *Projekttervezés és finanszírozás* (2018, jegyzet, EKE).

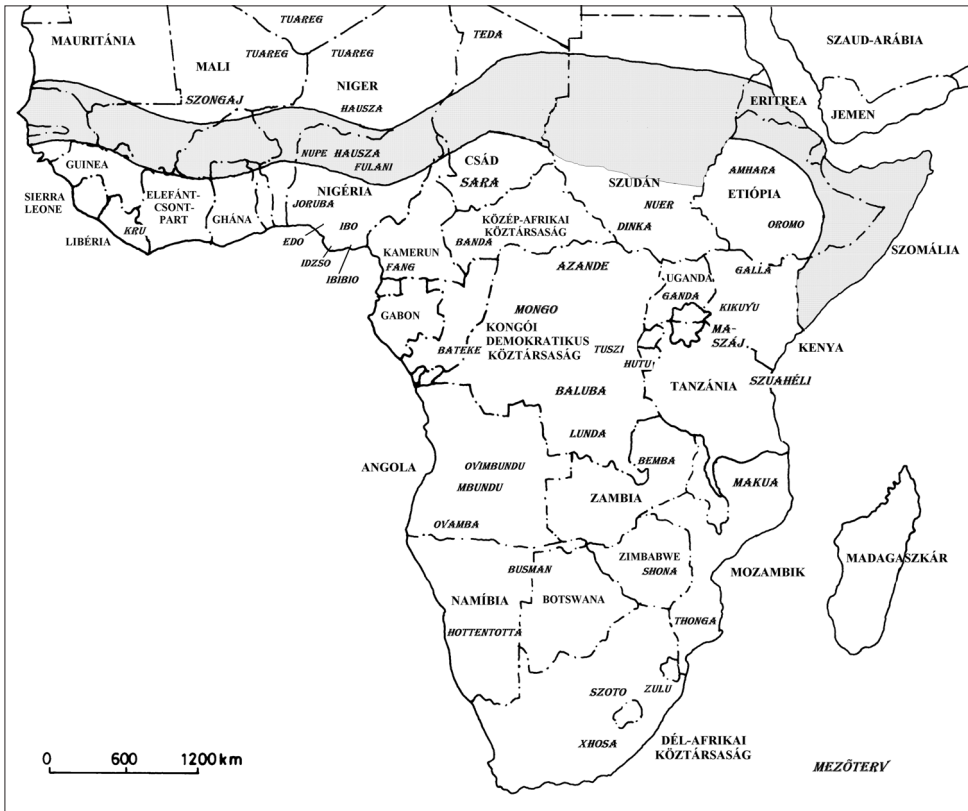
óta; *Nyugat alkonya* óta (1920-as évek eleje) már temettük jó párszor a nyugati kultúrát. És azóta, ha megváltozva is, óriási utat járt be, a jóléti állam csúcsra-járt sokak példájaként funkcionált, funkcionál (itt azért van egy kis lefelé tartó spirál). 2008 óta válságból válságba esünk, hitelválság, pandémia, energiaválság, háború, szankciós infláció, illegális migráció stb. E korszakváltás jól ismert dalnoka például Harari. Ki fennen hirdeti a vallások végét és az új „vallást” az Ember Istent, ember a gépben! Ez a transzhumanizmus. Ezzel szemben, létezik egy másik „valóság”: Afrika! Igen, nekünk a számítógép előtt ülve, meg kell értenünk a Világot, mármint a Nyugaton kívüli világot! Ha nem értjük meg, nem fogjuk a mozgatórugóit felfogni? Rossz, nagyon rossz válaszokat fogunk reflexszerűen adni, ami csak mélyíteni fogja a képletes, valamint a valóságos lövészárkokat!

Ma már nem egy világ van. Szétesett a világunk. Világok harca lesz a szó szoros értelmében. A lényeg leginkább Afrikában és Közel-Keleten terpeszkedik. Miért Afrika? Sokat olvashatunk az orosz-ukrán háborúról (Mező 2022), a Kína-Tajvan feszültségről (Mező 2023). Nem tagadva ezek fontosságát, szerintem Európa jövőjét Afrika és Izrael (valamint környezete) fogja meghatározni, vagy elpusztítja, vagy a kihívás megújítja! Kihívás és válasz törvénye szerint. Arnold Toynbee (Mező 2003) határozta meg hogy az államok, uralmi rendszerek, sőt a civilizációk sorsát a környezetében jelentkező kihívások és az azokra adott válaszaik milyensége határozzák meg. Ezen erős felütés után nézzük mire is gondolok: ha Afrika kontinens térképére nézek, mit látok, érzékelek? Hát működő határokat elvétele, már-már elfolyósodó határokat látunk, ahol száz-ekrek-milliók vándorolnak, ide-oda. Baj van! Mekkora? Nagy. Afrika bajban van, ha bajban van, akkor Európa fog nyögni.

Ami a Száhelben történik, az nem marad a Száhelben

Afrikában az állam mint funkcionális egység – tisztelet a kivételnek – kezd darabokra hullani, ami egyben az állam irányító erejének csökkenését jelenti. Mindenki által ismert igazság, hogy a gyarmati idők megtörték, megakadályozták a nemzetállamok kialakulását; ez már a függetlenség elnyerésével nem volt rekonstruálható, ennek következtében a legtöbb afrikai társadalom erősen fragmentált, széttöredezett darabokból áll, és sokszor ezek a darabok nem az állam darabjaival kommunikál, tart kapcsolatot, hanem más államok – úgyszintén – részeivel. Területükön számos különböző nyelv, vallás és kulturális csoport található. Nem egy csoportot még az államhatárok is megosztanak. Éppen ez utóbbiak a háborús konfliktusok gyakori kiindulópontjai.

Sajátosság az ún. törzsi nacionalizmus, aminél nem szervesen fejlődik ki a nacionalizmus, hanem kiterjesztett törzsi tudatként jelenik meg, rögtön megkapták külföldről az ideológiát, és adaptálták arra, ami éppen helyben volt. Így a fragmentált térkép marad, ennek következtében szétesnek az afrikai államok

1. térkép. Afrika politikai térképe, a beszínezett terület a Száhelt, illetve az iszlám déli határát jelöli, a dőlt betűvel írt szavak fontosabb népeket takarnak

jóval kisebb egységekre, majd azok még kisebbekre... Erre jó példa Szomália, ahol a függetlenség után van Szomáliföld,¹ Puntföld,² Dzsubaföld³ stb. De valami hasonló vár Etiópiára is, melyről már 1991-től függetlenedett a tengerpartot kiszakító Eritrea,⁴ de Etiópiában nem egységes nemzetiségi szempontból, várható hogy a tigreiek, az oromoi és az amhara népesség területére esik szét.

Mindezek következtében valószínű, hogy az államok térképe jelentősen változóban van. A gyarmati örökség napjainkban hullik darabokra, csak ez: vér,

- 1 Szomáliföld, de facto állam a Szomáliai-félszigeten, 284 899 ezer négyzetkilométeren, kb. 4 millióan lakják.
- 2 Puntföld, Szomáliföld mellett helyezkedik el, 212 510 négyzetkilométeren, kb. 2,5 millióan lakják
- 3 Nálunk gyakran Jubaföldnek hívják, Szomália Kenyával határos része, 110 293 négyzetkilométeren kb. 1,5 millióan lakják.
- 4 Eritrea, 121 320 négyzetkilométeren közel 6 millióan élnek (több mint 0,5 millióan már Európába vándoroltak).

háború, könny, szegénység és menekültek kíséretében. Erre utal a cím is – ami a Száhelben történik, az nem marad a Száhelben, hanem elkerül messzire, és ott is érezteti hatását, további államokra terítve szét a társadalmi, gazdasági feszültséget.

Mi a Száhel, mi a jelenség maga? Észak-Afrikában található a sivatagi zónától délre végig az Indiai-óceántól, az Atlanti-óceánig több száz kilométer szélességben terül el, ez az átmeneti zóna, mely nem állandó, benne van a nevében is. Csapadékban szegény, csapadékban hiátus terület, amelyben terjed a sivatag, évről évre kilométereket hódít el, gondot jelent a túlnépesedés, a túllegeltetés, a fák, bozótok kivágása, építőanyagoknak, kerítésnek (karámnak), tüzelésre használják, ezzel segítik a saját életterük pusztulását is. Ebben a sávban találkozunk az állattenyésztő és földművelő életmódot művelők, kik más-más népcsoport-hoz tartoznak, sok esetben egyik arab, míg a másik fekete. A régi átöröklött gyarmati határok semmiben nem felelnek meg a valóságos viszonyoknak, ennek megfelelően az országok jelentős része felett nem gyakorolnak valóságos közigazgatást és ezzel együtt központi hatalmat sem. A tömegesen jelentkező éhínségek, vándorlásokat indukálnak, ami összetűzésekhez vezetnek, az élelmiszersegélyek és a gyógyszerellátás a gyenge infrastruktúra miatt nem jut el, illetve ha el is jut a nagy részét a törzsi fegyveresek vagy a lázadók, banditák rabolják el, szerzik meg. Az emberek a biztonság miatt menekülttáborokba kényszerülnek, ahol végkép elvesznek. A hagyományos törzsi nemzeti struktúrák felbomlanak, például vének tanácsa, törzsi tanács, valamint a hagyományos gazdasági struktúrák is szétesnek, szétmálnak, ezzel együtt a hagyományos munkakultúra is elveszik. Ha eltűnik az alap, arra nehezen lehet építeni. Kiszolgáltatottabbak biztonságot sugárzó ideológiáknak, vallási szélsőségeknek, és az eltűnt szerveződési formák helyett más fajta szerveződések ütnek fel a fejüket. Ezek viszont a kényszerű vándorlásokkal átöröklődnek, és máshol is kicsíráznak, veszélyes fegyverré nőnek ki magukat.

Aránytalanságok arányai

Az a tény, hogy a Föld népességnövekedésének 95%-át a legszegényebb országok népszaporulata teszi ki, arra a tényre hívja fel figyelmünket, hogy nem az a kérdés, lesz-e háború, hanem hogy az a háború milyen jellegű lesz, ki fogja ki ellen vívni, illetve mit tehetünk ellene, és miként jelezhetjük előre. Ez a geopolitika feladata, mivel megszűnt a bipoláris világ, nehezebb lett a regionális konfliktusok modellezése, és éppen ezért fontossága nem csökken, sőt. A hidegháború alatt a háború kirobbanása a demokrácia és a kommunizmus közötti ideológiai versenytől volt várható. A holnap számára konfliktusokat válthatnak ki az etnikai gyűlöletek, határviták, kisebbségi problémák, gazdasági érdeklentétek, nacionalista ideológiák, kulturális ellentétek, történelmi rivalizálások és helyi fegyverkezési hajszák. A számtalan lehetőség azt jelenti, hogy háborúk

robbanhatnak ki különböző helyeken és eltérő módon. Ebből kifolyólag szélesebbre kell tágítani a kutatás csapásirányát, tisztáznunk kell: milyen járulékos dolog vezet el bennünket a civilizációk értelmezésében a kultúrák megértéséhez a jelenben és a jövőre nézve egyaránt (annak sokrétűségével, belső differenciálódásával egyetemben). Nyomatékosabban kell figyelembe venni az eddig nem földrajzi paraméterekként kezelt aspektusokat, például történelem, vallás, specifikus gondolkodás- és viselkedésmintákat (mint a nyelvi és etnikai sokféleség). A növekvő globalizálódás és fragmentáció egyidejűleg lejátszódó folyamatát tekintve végrehajtható: a kultúrát nem kizárólag anyagi, materiális alapon, hanem szellemi, társadalmi, népi, nemzeti lét kifejezésnek tekinteni azok specifikus „létvalóságában” szomszédjaiktól differenciálódóan kell értelmezni. Másrészt az igazság másik oldalához tartozik a tudásérték: a Száhel éhségövezetben levő népek kultúrspecifikus és tradíciókat megőrző viselkedése és túlélési stratégiája, földrajzi, etnológiai, valamint agrártudományi tanulmányok szempontjából (Ehlers 1996; Mező 2003) szólnak arról, hogy a bennszülött népek figyelemre méltó tudáspotenciálokkal rendelkeznek, melyeket részben éhínség és más természeti katasztrófák ellen vetnek be. Ezeknek a tudomány általi újrafelfedezése, az önértelmű közvetített kultúrák a növekvő globalizálódással a figyelem középpontjába kerülhetnek, ha már nem a Nyugat-közpon-túság határozza meg a hozzájuk való viszonyaink eredőjét. Mindezekről függetlenül a kontinens jövője sötét, az etnikai ellentétekből, a törzsi nacionalizmus csapdájából a gyarmati határoktól és a gazdasági helyzettől sújtva nehéz közmegegyezésre jutni mind egy adott államon belüli (ld. Niger, Mali, Közép-Afrikai Köztársaság, Burkina Faso), mind az államok közötti vitás kérdésekben.

Demográfiai anomáliák kihatnak a demokrácia jelenére és jövőjére.

A 2050-ig előrejelzések szerint a népességnövekedés több mint fele Afrikában fog végbemenni, a várható 2,2 milliárd főből 1,3 milliárd ember ide fog születni. A Föld régiói közül Afrika rendelkezik a legmagasabb népességnövekedési ütemmel, ami 2010 és 2020 között 2,6 százalékos éves bővülést jelentett.

Az 1990 és 2020 közötti harminc évben több mint duplájára nőtt Afrika népessége. Ez a folyamat az ENSZ előrejelzései szerint a jövőben is folytatódni fog (bár lassuló ütemben), ami Európára egyre komolyabb hatást gyakorol majd. Az ENSZ statisztikái szerint a magyarországi rendszerváltozás környékén Európában még több ember élt, mint Afrikában. Azóta azonban alaposan megváltozott a helyzet. Amíg az elmúlt harminc évben Európa népességcsökkenésre állt be (népesség reprodukciós száma 1,3 körül van, nálunk 1,64, ugye a stagnáláshoz 2,1 kell), addig Afrikában igazi robbanás következett be. Ma már szinte kétszer annyian élnek a Földközi-tenger túloldalán, mint Európában. A Földközi-tenger az egyik legfontosabb civilizációs határ, mely egybe esik a gazdag Észak és a szegény Dél határával is. Az ENSZ eltérő becslései szerint Afrika népessége 2050-ben 2500 és 2700 millió fő között lehet majd, tehát a fekete kontinens népességrobbanása biztosan folytatódni fog a következő évtizedekben is, igazából csak a robbanás mértékében térnek el az előrejelzések. Ha kitérünk

Afrika gazdasági helyzetére vagy a klímaváltozás negatív következményeire, akkor joggal felmerül a kérdés, hogy milyen körülmények között tud majd élni több mint 2 milliárd ember harminc év múlva Afrikában. Mit eszik, mit fog dolgozni, milyen vallású lesz, hol fog élni milyen háborúk emésztik stb.? Hova fog vándorolni, menekülni? Mi felé fog vágyni? Mert ugye a vágyaink határoznak meg bennünket! A vágyaink és az, amit cselekszünk, hogy elérjük AZT!

Igazat kell adnunk (?) George Friedmannek, a geopolitikai prognózisokat készítő, világszerte ismert és elismert amerikai Stratfor magyar származású alapítójának, aki Afrikát olyan helynek aposztrofálja: „amit jobb elkerülni” a következő évtizedekben. Friedman módszere az, hogy egy adott földrajzi hely jövőjét az ott eddig lejátszódott történelmi folyamatok szerves folytatásaként tekinti, természetesen a globális politikai és gazdasági faktorok figyelembevételével. Ezek szerint például, amíg a középkor és az újkor során Európában kialakultak a szuverén területi igazgatással rendelkező nemzetállamok, addig rendkívül sok vérnek kellett folynia. A 20. század közepéig tulajdonképpen nem volt fegyverszünet Európában, folyamatosan kisebb-nagyobb háborúk, olykor világháborúk színtere volt. Afrikában nagyítóval kell keresni, ahol nincs háború...

Amikor Afrikában megjelentek az európai gyarmatosítók, ott még rendkívül elaprózott, egymástól nagyon különböző, a természeti környezetükkel harmóniában élő, egyes helyeken egyenesen kőkorszaki, törzsi civilizációs szinten álló etnikumokat találtak. A szaharai homoksvivatagoktól a szavannákon át az esőerdőig a népek, törzsek túlnyomó részén nem kezdődtek el a saját nagy terület-szerző háborúk, amelyek a nemzetképződést, a nemzetállamok kialakítását célozták volna. Ld. törzsi nacionalizmus. Ahogy Friedman kijelentette, a nemzetállamokat formáló háborúk előbb-utóbb mindenképpen bekövetkeztek volna Afrikában, az európaiak beavatkozása nélkül is. Az európai folyamatokhoz viszonyított fáziskésés oka a kedvező afrikai természeti környezet. A rabszolga-kereskedelem a természetes gazdasági-társadalmi fejlődést szó szerint szétroncsolta. A gyarmatosítók megjelenése természetesen mesterségesen felgyorsította az új technológiák alkalmazását. Demográfiai robbanás átrajzolta a társadalmi folyamatokat, kontrol nélkülivé vált. Afrikában a lakosság negyede-ötöde éhez, ez több százmillió ember! A városokat pedig bódérengetegek, *slumok* veszik körül, ahol milliók tengődnek elképesztően alacsony életszínvonalon, nyomorban, nyílt szennyvízi árkok mentén és bűnözésben elmerülve.

A 21. században a médiából (ld. okostelefonok) folyamatosan értesülhetnek a nyugati világ fényűző életmódjáról, és így beindul a vágyalom-motor: eljutni a paradicsomba, ahol nem kell dolgozni és nem kell éhezni. A politika nem lehet szerencsejáték, ok-okozati összefüggéseket nem lehet letagadni, ami Nigerben, Ghánában, Csádban, Maliban, Közép-Afrikai Köztársaságban történik. A Száhel-övezet kitermeli (mintegy „ember-bánya”) a milliókat kik elindulnak, elindultak Európába.

Következtetések

1. A migráció az emberi élet kísérőjelensége, nem szüntethető meg, de emberi beavatkozással szabályozott körülmények között tartható.

2. A válságok, háborúk generálják a migrációt, tehát a humanitárius okok mindenképpen fontosak, de egyedi vizsgálatot követelnek. Kezelésében nagy szerep hárul a nemzetközi szervezetekre (mind a Száhel térségben, mind Gázában, csak itt közvélemény-kutatások szerint egymillió ember Európába szeretne költözni).

3. Az elmúlt évek során a szervezett bűnözői körök ráépültek az illegális migrációra, ezzel hatalmas pénzekre tettek szert. Ez a jelenség komoly kihívás elé állította a migrációban a befogadó oldalon álló nemzeteket, illetve kidomborította a migráció biztonsági oldalát.

4. A migráció nagy hatással van a befogadó ország demográfiai, kulturális és gazdasági helyzetére. Ennek konkrét hatása az adott országok egyedi elemzéseivel állapítható meg, ugyanakkor nyilvánvalóan léteznek általános tendenciák.

5. Ma már megállapítható, hogy az illegális migráció kockázata, negatív hatása lényegesen nagyobb, mint a pozitív következmények, sőt kijelenthető, hogy gazdasági, társadalmi és kulturális területen az ellenőrizetlen migráció hatalmas és nehezen megváltoztatható, hosszú távon érvényesülő károkat okoz.

6. A határok külső védelmének nincs alternatívája sem Európában, sem máshol, de ha nem fejlesztünk, a saját otthonaikban a kerítés sem lesz elég, ez csak tömegszám kérdése...

Franciaország és Afrikai „hátsóudvar”

Vissza fog-e húzódni Franciaország Afrikából – a kontinensről? 2008 óta az egymást követő kormányok olyan válságokkal küzdöttek, melyeket már jó előre megjósoltak: próbáltak védekezni mind az afrikai, mind a nyugati közvélemény éles hangú politikusaival szemben, a gyanús ügyletekkel, helytelen politikával vádolókkal szemben. A francia belpolitika jelen válságát részletesen elemeztem (Mező 2023).

Már 1994-ben és 2008-ban ismét leértékelődött az Afrikai Pénzügyi Közösség (CFA) frankja: a „frank-övezet” a francia hátsóudvar (pré carré) felett gyakorolt hegemonia egyik kiváltságos eszköze. Ami Franciaország népszerűségét illeti, az afrikai közvélemény szemében talán még ennél is súlyosabb volt, hogy Franciaország megkérdőjelezhető tisztaságú választásokat támogatott Csádban és Nigériában. Franciaország nemcsak veszített népszerűségéből olyan országokban, mint a Közép-Afrikai Köztársaság és Niger, Gabon, Mali, Burkina Faso, Mauritánia, ahol a dekolonizációt követve erősen jelen volt, hanem aggasztóan

rövidlátónak bizonyult, s így nyilvánvalóan alsóbbrendű pozícióban találta magát ahhoz a valóban vállalkozó amerikai, orosz, valamint a kínai diplomáciához képest. Csádban például Magyarország is szerepet vállal a tapasztalatok átadásával, 200 magyar katona vesz részt hat másik ország egységeivel a nemzetközi segítségben.

Mit tehet Európa?

Az elkövetkező évek legfontosabb feladata Európának (nem Franciaországnak), együttműködési szerződéseket kell kötni. Az új szerződésnek politikai távlatokkal kell rendelkeznie, ide értve a konfliktus-megelőzést, az emberi jogok érvényre juttatását, jogállamiságot, helyes kormányzatot. Néhány ország (a skandináv államok, az Egyesült Királyság és Hollandia) szeretné integrálni a legszegényebb országokat, de a dél-európai országok ezt nem támogatják. Azzal azonban egyetértenek, hogy jobban különbséget kell tenni az aláírók között, figyelembe véve bizonyos körülményeket – mint pl. a szegénység. Ugyanakkor folyik egy technikai-politikai vita az új szerződés különböző eszközeiről és azokról a szabályokról, amelyeket a Világkereskedelmi Szervezet (WTO) alakított ki, a szabadkereskedelmi egyezmények, megállapodások a szegény államokat egyértelműen hátrányosan érintik és kiszolgáltatottá teszik. Addig a verseny folytatódik Afrikáért, elsősorban nem az emberekért, hanem a nyersanyagokért (olaj, urán, mangán, nikkel, foszfor, gyémánt, arany, ritkafémek), termelt javakért (kávé, kakaó, banán stb.). A leendő szerződésekben nemcsak a javak egyoldalú kizsákmányolása kell, hogy belefoglaltassék, hanem a saját helyi ipar fellendítése is, hogy a népesség helyben maradjon saját kulturális közegében. Viszont a rövid távú profit mindent legyalul...

Nézzünk pár példát erre is. Franciaország geopolitikai érdekeiben idáig erősen jelen volt, hogy a Magreb-régiót felvegyék az Unióba (Marokkó, Algéria, Tunézia) ellensúlyozandó NDK és Közép-Európa felvételét, mely túlságosan megerősítette a német gazdaságot. Ezt ellensúlyozandó a francia Hinterlandot (hátszág gazdasági értelemben) is fel akarták vetetni. Így állítva vissza a Párizs–Berlin egyensúlyt. Erről Macron teljesen letett az erős menekült hullámnak köszönhetően, hiszen ez már kényes és veszélyes arányokat eredményezne a francia társadalom belső szerkezetében, sőt a menekültek befogadásában is több szólamban játszik, néha hegedű, néha cselló (ld. Mező 2023).

A francia társadalomban is megjelent az iszlám befolyás erősödése, ezen belül az iszlám terrorizmus, illetve az iszlám állam követői is jelen vannak (az ISIS mellett több mint ezer francia állampolgár harcolt). Ezzel szemben egyre erősebben lép fel – *Nem tűröm a terroristákat!* –, sőt Nyugat-Afrikában katonailag erősíti jelenlétét, hadászati akciókat is végrehajt az iszlám szélsőségesekkel szemben (pl. Mauritániában, Maliban, Közép-Afrikai Köztársaságban, Csádban

stb.). A Nigerben és Gabonban lejátszódó puccsok és azok nyomán felélénkülő franciaellenes megmozdulások, melyek a többi Nyugat-frankofón állam városaira is áterjedtek, döntési helyzetbe kényszerítette Macront. Aki első blikkre francia katonákat akart beküldeni a nigéri nagykövetség védelmére, de megijedve az óriási felháborodástól, inkább kivonta az idegenlégiót és a nagykövetségi adminisztrációt. Franciák ki, oroszok, kínaiak be!

Láthatóan Franciaország lejtmenetbe került, próbálja megállítani a gazdasági, ipari hanyatlását. Ausztráliában az USA szorítja ki, Óceániából és Afrika jelentős részéből pedig Kína. Vagyis a frankofón világgal együtt a globális befolyása is csökkent. Azaz átmeneti kegyelmi állapot Merkel után elmúlt, lehet, hogy ez rávezeti az erősebb uniós együttműködésre a közös európai külpolitika és biztonságpolitika területén. Többek között ezért erős az oroszellenes retorikája is, mérges az orosz zsoldosok térnyerése miatt a Száhel térségben: Niger (itt Putyint éltető transzparenszek bukkantak fel a puccsot támogató tömegben), Burkina Faso, Közép-Afrikai Köztársaság, Mauritánia.

A sárga út Afrikában, avagy a kínai hadoszlop nem alszik (Szudán, Dzsibuti, Kenya, Tanzánia, Szomália stb.)

1. lépés: Infrastrukturális beruházások támogatása (először mosoly diplomácia, majd fokozatosan megjelennek a kínai építőipar képviselői)
2. lépés: engedély a természeti kincsek kitermelésére (kínai cégek, az oroszokat csak ez a pont érdekli)
3. lépés: prioritások megjelölése az infrastruktúra és az ipar területén (kizárólagosságra törekszik, lényegi befolyásra, lehullik az álarc)
4. lépés: újabb hitelek folyósítása, kemény feltételekkel (megjelennek az ingatlanfejlesztésnél is, elkezdődik a termőföld vásárlás is, illetve megjelennek a kínai bankok)
5. Zárójeles   nem érdekli őket a politika és a demokratikus jogok, nincs demokráciaexport...

Véres Afrika és a vallási feszültségek

Ma úgy tűnik, hogy a törzsi feszültség (törzsi nacionalizmus) átengedi szét húzó erejét a vallási ellentétnek. Sajátos szerkezet jellemzi, ami a három vallás különbségére épül: kereszténység, iszlám és a törzsi vallások. A megszokott séma alapján áll szemben gyakran a muzulmán Észak és a keresztény és animista Dél.

Ez is geopolitikai konfigurációként fogható fel, annál is inkább, mert ez akadályozza a többi polarizált terület egységét, melyek régóta a helyi társadalom bonyodalmainak forrásai. Ezek a régi területi egységek, melyek politikailag

autonómok voltak, erős összetartó erőt jelentenek még ma is (faluközösségek, szövetségek, régi királyságok, emírségek, szultánságok). Mivel nincs alkotmányos alapjuk, ezek a népek vagy kisebbségek a hagyományokra, örökségükre, dinasztikiakra támaszkodnak, melyek az identitásukat szimbolizálják. Azért maradhattak fenn, mert kedvezett számukra a közvetett irányítás, és kiegyeztek a helyi kormányzóságok modern szövetségi berendezkedésével, így ma ők a helyi szintű állam megteremtésének a támaszai.

Ezek különbözőségek párhuzamosan eltérő geopolitikai konfigurációkat jelentenek, melyek fedhetik, erősíthetik vagy gyengíthetik egymást, és kisebb-nagyobb mértékben mozgatják a lakosságot, melynek tagjai egyszerre több szinthez tartoznak. A lakosság egyszerre több keretbe is tartozhat (akár területi megfeleltetés nélkül): szakmára, korra, nemre, kliensi vonalakra alapítanak társaságokat, melyek közül egyik a másikkal átfedésben van, de ellentétben is lehet. Ugyanez a helyzet a társadalmi különbségekkel is, nevezetesen a dúsgazdag olajrétegre (üzletemberek, vállalkozók, csalók, csempészbarók, drogbárók, korrump politikusok), a társadalmi „naira” (olajdóllár) másrészt jelen van a „maradék” tömeg, akit sújt az agrár- vagy az olajválság, az etnikai villongások, a munkanélküliség, a vidéki és a városi nyomor. Az etnikai feszültségek nem véletlenül a városok szegénynegyedeiben kezdődnek, és a piacon vagy az üzletsoroknál tetőznek. A vidéki agrártársadalom elemeire esett szét, a munkanélküli fiatalok ezer és ezer számra keresnek boldogulást a városokban, de általában a bádognál készült viskókban találják magukat kilátástalan jelennel, és az élethez szükséges jövőképet indulatokból építik fel.

A Nigéria Afrika legfontosabb regionális hatalmává szeretne válni, lásd olajvagyonát és népességét, amely kb. 220 millió. Ez a geopolitikai messianizmus az első körben a föderációval szomszédos országokat érinti, melyek gazdasági, etnikai, vallási vagy politikai szálakkal kapcsolódnak Nigériához, de frankofón vagy lusofón (Portugália) érdekszférába tartoznak. Nigéria úgy érzi, zavarja az anglofón helyzetét az, hogy más hatalomhoz, főleg Franciaországhoz kötődő országok veszik körül. Azért, hogy ellensúlyozza ezeket a hatásokat, Nigéria új kötelekeket próbál kialakítani szomszédaival, Beninnel, Kamerunnal és Egyenlítői-Guineával. Sajnos jelentős határviták bonyolítják külpolitikai ábrándokat. A kameruni állam erőszakkal lépett fel – a Rio del Reytől nyugatra – levő Bakassi-félszigeten, melynek tulajdonjogát követeli. Többször nigériai-kameruni katonai összecsapással fenyegetett, és ezt súlyosbította Franciaország provokatív fegyveres jelenléte, ő ugyanis támogatja a yaounde-i kormányzatot (Kamerun fővárosa).

A Nyugat-Afrikai Gazdasági Közösség (CEAO) léte veszélybe került, ami frankofón szervezet, kvázi megszűnt. Külpolitikájukban a másik oldalról sújtja a „keleti konfliktus”, a muzulmán lakosságának az arab világgal szemben mutatkozó szolidaritása szemben a keresztény lakosság Izraellel fennálló kapcsolatával. Regionális hatalmi ábránd véget ér a belső polgárháborús feszültségeknél. Minden évben több 100 000 zarándok indul Mekkába és kb. 100 000

keresztény Jeruzsálembe. Ez az ellentét szétfeszíti az államszövetséget, hauszák,⁵ fulbék⁶ állnak szembe a jorubákkal⁷ és az ibókkal.⁸ A Boko Haram⁹ polgárháborús terrorjáról még nem is beszéltünk, szélsőséges iszlám terrorista szervezet, jelentése hausza nyelven: „a nyugatosodás szentségtörés”. Problémát jelent, hogy mind a fulbék, mind a hausszák a térség államaiban jelen vannak, saját nemzetállamuk nincs és rendkívüli módon erős a militáns iszlámszélsőségek aránya közöttük.

Feszültség forrást jelentenek a tuaregek, kik a Szaharában és a Száhel-övezetben élő berber népcsoport Algériában, Maliban, Mauritániában, Burkina Fasóban, Nigerben, Líbiában is megtalálhatók, elképzelt államuk neve Azawad, melyért már évtizedek óta harcolnak 2012-ben kikiáltották a függetlenséget, fővárosuk átmenetileg Gao volt Maliban, később francia segítséggel leverték. De a mai napig az illegális migrációt kézben tartják, pénzért átvezetik az emberkonvojokat a sivatagon. Most nem sót és fűszereket, aranyat visznek délről északra, hanem...!

A nagyhatalmak nem alusznak

Az afrikai háborús konfliktusok befejezésének egyik legnagyobb problémája, a nagyhatalmak érdektükhözésének ismételt megjelenése itt, Afrikában: francia, amerikai, orosz, kínai fegyverek és érdekek felszínre kerülését jelenti. Ez az esetleges gerillák lefegyverezését és a gyakran felduzzasztott hadseregek civil életbe történő beillesztését, visszaillesztését nagyban megnehezíti, nota bene ellehetetleníti. Nagyon sokan – akiknek soha nem volt részük a középosztálybeli lét komfortjából és biztonságából – inkább felemelkedésnek, mint lecsúszásként éli meg a háborút és a barakkéletet, hiszen a biztos éhezéstől szabadítja meg, és elveheti mindazt, amire szüksége van. Lehet végre valaki! Tehát leszögezhetjük: az erőszakot felszabadulásként élhetik és bizonyára élük is meg. „A háború azáltal, hogy rákényszeríti az embereket, hogy érzékeiket az itt és mostra összpontosítsák, képes odáig juttatni őket, hogy ne vegyenek tudomást az ugyanezen érzékek közvetítette szükségességéről” – olvashatjuk Martin Van Creveld izraeli hadtörténésznél, *The Transformation of War* (A háború átalakulása) című könyvében. Itt nem beszélhetünk hagyományos háborúról, mások a jellemzők, mások a szabályok.

5 Hausza nép, közel 50 millióan vannak, 35 millióan Nigériában, 12 millióan Nigerben, muzulmánok.

6 Fulbék vagy fulánik közel 40 milliós népcsoport, ők is legtöbben Nigériában élnek, de megtalálhatók, Maliban, Nigerben, Közép-Afrikai Köztársaságban stb., szintén muzulmánok.

7 Közel 30 millióan vannak, Nigéria nyugati részén, saját vallásuk van.

8 30 milliós népcsoport, Nigéria délkeleti részén élnek, keresztények.

9 Boko Haram, jelentése hausza nyelven; „a nyugatiasodás szentségtörés”, több millió ember menekült el a határvidékről a kegyetlen terrorja miatt. Mohamed Jusuf alapította az ország észak-keleti részén, ISIS része, a saría bevezetése elsődleges szempont.

A katonák túlnyomó része semmi máshoz nem ért, mint a katonáskodáshoz és a zsoldos élethez, az átképző- és munkahelyek nem győzik kielégíteni az igényeket. Így a fáradságosan elért béke-megállapodások megvalósítása már a legelején, a csapatok lefegyverzésénél megfeneklik, mert az emberek életkilátásai a civil életben csekélyek (ld. Libéria, Sierra Leone, Szudán, Szomália stb.). Hasonlítsuk össze; mi történik a Negev sivatag tengerpartján Gázában.

Közel-keleti rémtörténet: palesztinok, Gázai övezet és Izrael

„A csalódás az álmok természetéből fakad”

Amos Oz izraeli író (*Szeretetről, sötétségről*)

„meg kell jegyeznünk, hogy jóról és rosszról csak viszonylagos értelemben beszélünk”

Spinoza (szerinte nem önálló dologszerű létezők, hanem valamiképpen a külső dolgok és a mi „lelkünk” közötti kölcsönhatásból jönnek létre).

Kénytelenek vagyunk az elmúlt hónapok tragédiájára is reagálni, mely végképp ellehetetlenítheti a két rokon nép megbékélését. A szörny kikelt a sivatag homokja alól, és megmutatta magát az egész Világnak. A szó és a gondolat azért van, hogy értékelje a világot, és az igazságot kimondja, bármilyen fájdalmas is. Amit a Száhelről állítottunk, illetve Kaplantól idéztünk, hogy Európa is érezni fogja, ez igaz a Közel-Keletre is. Geopolitikai értelemben a Száhel folytatása a Sínai-félszigeten keresztül a Negev-sivatag is kapcsolódik, sőt ez a jól előre kitervelt terrorista akció (amit 1800-an követtek el civilek és gyermekek ellen) visszahat. Nemcsak Európa iszlám közösségein keresztül, hanem a már tárgyalt Észak-Afrikában is. Láttuk és érzékeltük a szíriai tragikus események során is (4,5 millió szíriai menekültre utalok, aki jelentős része Európában kötött ki, míg másik részük Törökországban rekedt). Ami Izraelben történt, és a Gázában, amit a Hamasz elkövetett ártatlan civileket ölve válogatás nélkül, illetve túszoikat ejtve és elhurcolva, az példátlan terrorcselekmény. Nem véletlenül hasonlítjuk szeptember 11-éhez.

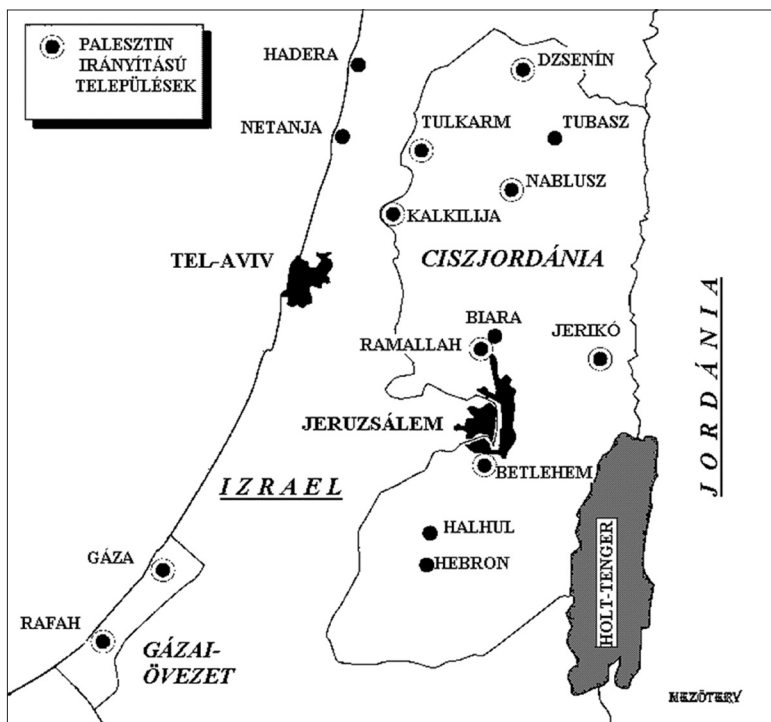
Valami megváltozott örökre! Látszik a térképen is, hogy egy meglehetősen kis területen zsúfolódik össze 2,4–2,5 millió ember, ahol a demográfiai viszonyok és a megélhetés körülményei európai fejvel érthetetlenek. Megoldás az elmúlt események tükrében elképzelhetetlen, egész Palesztina 6020 négyzetkilométer területen fekszik (5,5 millió lakossal), viszont az egész világon, az összes diaszpórával együtt a palesztinok számát 11–12 millió főre becsülik.¹⁰ Talán e pár adat összevetésével a helyzet súlyossága és megoldathatatlansága érthetővé válik. A szélsőséges iszlám terrorista ideológiák kiváló „táptalaja”, az utánpótlás szinte

¹⁰ Pár adat a diaszpóráról: Jordániában közel 3 millió fő, Libanonban 730 ezer fő, USA-ban kb. 500 ezer fő és az EU-ban 250–280 ezer fő, közel fele Németországban.

kimeríthetetlen bázisa. A Hamasz választással került 2006-ban a gázai övezetben hatalmi helyzetbe, a Fatah maradt Ciszjordánia területén, azóta valójában létezik palesztin polgárháború is, mindenki a saját területén ellehetetleníti a másikat, sőt gyakran fizikailag megsemmisíti. Mióta kiépítette a hatalmát Gázában a Hamasz, kvázi diktatúrát épített ki, tőle függ a közigazgatás, a segélyek kiosztása, a vízszolgáltatás stb. Minden és mindenki tőle függ. A vezetőik óriási luxusban élnek Dohában (Katar székhelyén). A helyi társadalmat teljesen át-militarizálta, és ideológiailag egyeduralkodóvá vált.

Miért tavaly, hat hónapja, október 7-én történt az átfogó támadás, addig „csak” rakétákat lőttek ki Izraelbe, emellett fegyveres kontingensek hatoltak be Izrael állam területére, szervezett formában gyilkoltak öregeket, gyerekeket és fiatal szórakozókat (több mint 1200 embert), valamint szervezett formában túszokat szedtek, akiket magukkal hurcoltak és a föld alá kényszerítettek ember-telen körülmények közepette. Ezidáig 112 túsz szabadítottak ki, de még mindig, ennyi idő elteltével is, 130 túsz még fogságban van (közel 70 fő pedig meghalt).

Azok a fránya miértek!

2. térkép. Izrael és a palesztin irányítás alatt álló területek sematikus ábrázolás, jól látható az elhíresült Gázai-övezet, mely Hamasz irányítás alatt van, ez jelenleg a Közel-Kelet legkritikusabb feszültségforrása (2,4 millió ember él, helyesebben élt 365 négyzetkilométeren, összehasonlítás végett: Hajdúböszörmény területe 370,8 négyzetkilométer, s élnek rajta 32 ezren)

A gázai fiatalok egy csapdahelyzetben élnek, sem Egyiptom, sem Izrael, sem egyéb arab államok (Szaúd-Arábia, Jordánia, Törökország stb.) nem fogadják be, nagyon sok a fiatal összezsúfolódva kvázi az egész terület egy menekülttáborra hasonlít. A kilátástalanság tapintható formában lengte be az egész városhalmazt. Ideális gyúlékony, katonai alapanyag.

Az Ábrahámi egyezmény¹¹ azzal kecsegtetett, hogy Izrael és az arab államok, valamint Szaúd-Arábia a kibékíthetetlen ellentéteken felülemelkedik, ezt sokaknak állt érdekében megfúrni, megakadályozni. A szíriai polgárháború (ahol a síita kisebbség van hatalmon és a szunnita többség fellázadt), Irán és szövetségeseinek a megerősödését hozta, síita félhold, Irán, Irak (lakosság többsége síita, arab síita, vagyis nem perzsa, fárszi nyelven beszélnek), Szíria, Libanon (Hezbollah, Libanon déli részén ők a törvény és a közigazgatás is). Irán egy platformra kényszerítette a szunnita Hamaszt és a síita Hezbollahot. Kiterjesztette a háborút Jemenre. Irán a síita északi törzseket támogatja fegyverrel és pénzzel, míg Szaúd-Arábia a déli szunnita törzseket erősíti, a háborúk nyomán éhezés ütötte fel a fejét, és több százezer ember halt meg. A Perzsa-öböl partján Iránnal szemben is síita tömegek élnek El-Hassza tartományban, ahol a kőolaj van, de ebből csak a szunnita réteg kap, itt is próbál lázítani Teherán többkevesebb sikerrel (például Bahreinbe a szunnita elitet védve a szaúdi hadsereg bevonult).

Az ukrán-orosz háború elterelte a figyelmet a térségről, a nagyhatalmak figyelme foglalt volt. Izraelben politikai válság alakult ki, korrupciós botrányok Netanjahu körül, felháborító törvénytervezetek, bíróságok hatalmi bedarálása, ennek nyomán az oldalak egymásnak estek, választások, tüntetések sora, a katonák szabadságról még nem érkeztek vissza állomáshelyeikre, a gázai térségben meggyengült a katonai védelem, mellette a titkosszolgálatok érthetetlen módon megvakultak és megsüketültek.

És az elképzelhetetlen pillanatok alatt megtörtént. Izrael és a világ ledöbbsent. A válaszlépés döbbenetes volt. Terrorra terror! Módszeresen szétbombázták a Gázai övezetet, a cél: megsemmisíteni a Hamasz katonai szárnyát. Eredmény: kétséges, több mint 38 ezer halott, 70 ezer sebesült a lakosság 80 százaléka lakhelyelhagyásra kényszerítve, az épületek, közművek túlnyomó többsége megsemmisítve. Az egyiptomi határ melletti Rafahban 1,3 millió ember zsúfolódott össze, vízhiány, élelmiszerhiány, gyógyszerhiány és szörnyű körülmények közötti létezés, és most ez következik, ezt a területet akarja még megtisztítani az izraeli hadsereg.

Miként lesz ebből megbékélés? Ez a nagy kérdés, hogy fog egymás mellett dolgozni palesztin és izraeli. A gyűlölet virágai újra kinyíltak, és öntözi mind

11 Ábrahám megállapodások, azok a kétoldalú megállapodásokat jelölik, amelyeket Izrael kötött arab országokkal, az első ilyen megállapodás 2020-ban Bahreinnel és az Egyesült Arab Emírségekkel, majd Marokkóval, és végül felvette Szaúd-Arábia is a diplomáciai kapcsolatot, külügyminiszteri szinten volt találkozó.

a két fél vérrel és bőséges fájdalommal. Vagyis a zajló katonai konfliktus nem hoz végleges megoldást, maximum a konfliktus kiszélesedését hozhatja magával. A Száhel-övezeti konfliktus zóna meghosszabbítása a Közel-Kelet, Palesztina, Libanon,¹² Szíria, Irakkal bezárólag. Nagyon fontos, hogy a Hamasz szunnita szervezet, míg a Hezbollah síita, bár mind a kettő Izrael ellenes (sőt nyugatellenes) mégis színtet lépett az együttműködés (szunniták és síiták nem igen kedvelik egymást, sőt...), mégis Irán el tudta érni az erős, összehangolt kooperációt. És a napokban (április 14-én) olyan történt, amit úgyszintén nem tudtunk elképzelni; Irán saját államából 500–600 drónnal, rakétával támadta meg Izrael területét. Mi történhet még? Válaszlépésre-válaszlépés, eszkaláció, hol húzódik az értelem határa, és hol kezdődik az örület. Isten mélyen alszik!! Nem biztonságos a hűti¹³ harcosok miatt a Vörös-tenger és a Perzsa-öbölben is érdekes dolgok figyelhetők meg. Még egy összefüggésre világítanék rá: az Egyesült Államok fegyverszállításai Izraelbe áramlanak elsősorban, csak másodsorban Ukrajnába, ennek közvetlen eredményeit láthatjuk az ukrán-orsz fronton. Az olajár pedig elkezdett – megint – kilőni!

Eszkaláció rémképe, Európa végveszélyben

Ez Európára nézve is igen veszélyes, az eszkaláció, mert át fog terjedni a félelem, gyorsuló futólépésekbe beviharzik a bevásárlóközpontokba, az éttermekbe, a banképületekbe. Az árnyék a falakon ijesztő nagyságúra nő! Az ellenőrizetlen illegális migráció óriási mértékben meg fog ugrani Afrikából és a Közel-Keletről, már így is számos alvó terrorista sejt lehet Európa nagy városaiban, melyek az elkövetkező időkben aktivizálhatják magukat, az utánpótlás pedig megállíthatatlanul áramolni fog, hiszen az „átkelők” túlnyomó része iszlám, azaz muzulmán. A kiszűrésük pedig lehetetlen feladat, vagyis a háború jelei mindenhol tapinthatóan jelen vannak. Természetesen jogos geopolitikai kérdés: kinek, kiknek állt érdekükben e konfliktuszóna háborúba való áttemelése? Az Ukrajnai háborúról elterelni a fókuszot? Iránnak állt ez egyedül érdekében? Én ezt kétlem, de sajnos e tanulmány terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé minden kérdés tisztázását, bármilyen érdekesítőek is azok! Van egy síita félhold nevezetű szövetség, ami Iránon, az iraki síitákon és Szírián keresztül Libanonig bezárólag tart (Ez felettébb nyugtalanítja Izraelt). 1200 halott elég bizonyíték.

12 Libanon alig több mint 10 ezer négyzetkilométer, mint nálunk két nagyobb vármegye, mégis több mint 6 millióan lakják, ebből 1,4 millió szíriai, 0,75 millió palesztin menekült, az eredeti libanoniak 35% maronita keresztény, 30% szunnita, 4% drúz, és 31% síita, ez utóbbiak félkatonai szárnya a Hezbollah (Isten Pártja). Ha Libanonban is háború lesz, az ott élő több mint 2 millió menekült jelentős része Európába indulhat tovább.

13 Hűti síita lázadók Észak-Jemenben erősek 2014-ben elfoglalták Jemen fővárosát San'á, a déli legnépesebb várost, Adent és kikötőjét nem tudták elfoglalni. A polgárháború miatt több millió ember éhezik, humanitárius katasztrófa van.

Ezek a növekvő veszélyek karöltve a Száhel jelenséggel, a klímaváltozással, a demográfiai sajátosságokkal, az új népvándorlási korszakkal, a szélsőségek terjedésével átfogó uniós biztonsági intézkedéseket igényelnek, és újfajta gazdasági, pénzügyi, fejlesztési beavatkozási terveket a feszültséggel teli helyi területekre. A népesség nagyobbik részét ott kell tartani valamiképp, ezen kellene gőzerővel dolgozni, akik pedig itt élnek közöttünk, azokat pedig integrálni kell a demokratikus folyamatainkban, mert ha zárványként, kettős társadalomként élünk továbbra is, a konfliktusaink sokkal erősebben drasztikusabban fognak jelentkezni. Izrael példájából tanulni kellene! Már-már polgárháborús állapotok is kialakulhatnak a jóléti Nyugaton, ezt pedig mindenáron, minden eszközzel meg kell akadályoznunk, illetve meg kell előznünk. A mi generációnknak nem egyszerű feladata lesz, meg kell újítanunk a nyugati gazdasági modellt (fenn tarthatatlan fejlődéssel kezdenünk kell valamit), a demokráciánkat is meg kell újítani, illetve a kultúrák békés együttélésének a modelljét is biztosítanunk kell, ha fent akarjuk tartani az életmódunkat. Változatlan formában már nem fog menni, félt az a hajó már elment! Bye, Bye, Titanic! Az Élet folyamatos változás, útkeresés, a nyugati kultúra nem tűnhet el, ez a mi igazi felelősségünk! Mindig az a kérdés, mit hagyunk az utódainkra, több egyre szaporodó konfliktusokat vagy megoldásokat, minden innováció (mármint minden megoldás egyben innováció is)! Igazán sohasem értettem, hogy a több millió muzulmán vallású ember miért a mi határrendszereinket támadja és szedi szét, miért nem a nálunk is gazdagabb olajmonarchiákba költöznek, s miért nem arról szól a nemzetközi diskurzus például az ENSZ-ben, hogy miért nem engedi be a saját magával azonos vallású tömegeket, hogy felemelje, oktassa és bevezesse a munka világába. Miért költ dollár milliárdokat Európában mecsetek és medreszek építésére? Természetesen az egyéni tragédiákat meg kell érteni, de hogy mit fog hozni a holnap? Talán BÉKÉT? Mikor fogja valamelyik fél győzelemnek aposztrofálni, amit elért, és a másik mikor gondolja, hogy azt nem kell megbosszulnia? Én attól félek, hogy a békétlenséget lábbal hozzák el Európába is, és akkor ki mondja meg, hogy mi az igaz és mi a hamis?

„Azt mondd tehát, hogy az emberek közti megegyezés dönt arról, hogy mi igaz, és mi a hamis?”

Ludwig Wittgenstein

IRODALOMJEGYZÉK

- Ámosz Oz: *Szeretetről, sötétségről*. Budapest, 2020, Európa Kiadó, 859.
Boros Gábor: *Spinoza és a filozófiai etika problémája*. Budapest, 1997, Atlantisz.
Bourdieu, Pierre: *Forms of Capital*. 2021, Polity.
Friedman, George: *The Storm Before the Calm (America's discord, the coming crisis of the 2020s, and the Triumph beyond)*. New York City (USA), 2020, Doubleday.
Fergusson, Niell: *A katasztrófa politikája*. Budapest, 2021, Sclar.
Fukuyama, Francis: *A liberalizmus vesszőfutása*. Budapest, 2024, Európa Kiadó.
Fukuyama, Francis: *A nagy szétbomlás*. Budapest, 2000, Európa Kiadó.

- Harari, Yuval Noah: *Homo deus*. Budapest, 2022, Animus.
- Kaplan, Robert D.: *A földrajz bosszúja*. Budapest, 2019, Antal József Tudásközpont.
- Mező Ferenc: Ázsia szeme. *Hitel*, 2023, 5. sz., 60–71.
- Mező Ferenc: Az Eiffel-torony árnyékában (avagy a belső geopolitika lapvonalai). *Hitel*, 2023, 9. sz., 64–75.
- Mező Ferenc: Jelenetek a kapitalizmus ideológiai válságából. *Politikatudományi Szemle*, 2007, 3. sz., 45–66.
- Mező Ferenc: *Politikai földrajz alapjai*. Egyetemi jegyzet. Debrecen, 2003, Debreceni Egyetem.
- Mező Ferenc: *Minden, ami geopolitika*. 2024, kézirat.
- Mező Ferenc: Nigéria és a kaotikus Afrika. *Valóság*, 2000/8, 56–68.
- Van Creveld, Martin: *The Transformation of War*. New York, 2022, Free Press.
- Wittgenstein, Ludwig: *Logikai-filozófiai értekezés*. Budapest, 2004, Atlantisz.

<https://www.spiegel.de/thema/angriff.auf-israel-2024>

<https://www.theguardian.com/world/2024/apr/14/iran-missile-and-drone-attack-on-israel-what-we-know-so-far>

<https://www.theguardian.com/global/2023/nov/01/how-iran-uses-proxy-forces-across-the-region-to-strike-israel-and-us>

